

## Argument congrés SoFHIA

### El bosc als mons ibèrics i iberoamericans

Extensió "salvatge" igual que els deserts i les zones muntanyoses (que de vegades són gairebé sinònims com en el terme castellà *monte(s)*), el bosc participa de l'erm per la seva ubicació fora de l'ecumene. També és espai (de) "solitari(s)" perquè, per la seva antropització difusa, es considera deshabitat i només poblat per arbres (la RAE defineix *la selva* de la següent manera: "1. *Terreno extenso, inculto y muy poblado de árboles*") o d'éssers salvatges i/o ensalvatgits, amb pulsions sovint primàries.

Una mena de negatiu de la parella de paraules de referència ciutat-camp, el bosc planteja, doncs, com a tercer espai la qüestió del límit, de la vora i àdhuc de les fronteres geogràfiques, antropològiques, genèriques o lingüístiques. Tema cabdal de les produccions literàries i artístiques nascudes i/o heretades de l'empresa de conquesta del Nou Món, la naturalesa americana està travessada per imaginaris que han configurat les representacions del bosc. El mateix passa a la Península Ibèrica: fantasiejat a partir de les novel·les de cavalleria o *La selva sin amor* de Lope de Vega, poblat de criatures mítiques (com el *Basajaun* basc, al qual D. Redondo dona vida dins la trilogia del Baztán, adaptada a la pantalla per F. González Molina) o d'opositors polítics que hi troben refugi (*Maquis* d'A. Cervera, *Los girasoles ciegos* d'A. Méndez i la seva transposició cinematogràfica de J.L. Cuerda), el bosc pot convertir-se tant en un *locus amoenus* i aparèixer com un espai de resistència i introspecció, com en *locus eremus*. A la vora de la "barbàrie", esdevé aleshores un lloc de vagareig, fins i tot de devorament, com a la novel·la gràfica *El otro mar* d'A. Zapico, o de crim (*As bestas* de R. Sorogoyen, *La noche de los girasoles* de J. Sánchez-Cabezudo). Oscil·lant sens parar entre aquests dos pols, el bosc dona lloc, a les *novel·les de la selva*, a obres on la por i la fascinació conviuen davant una naturalesa no domesticada (*Macunaíma* de M. de Andrade; *La Vorágine* de J.E. Rivera).

Bosc americà per excel·lència, l'Amazònia ha cedit a l'anhel d'utopia d'Europa, que en el seu temps va fer de les profunditats de la selva la muralla d'un inabastable El Dorado, com ho demostren tant les cròniques d'un Pedrarias de Alместo, com les reescriptures subversives procedents de la història colonial de la novel·la històrica (*Daimón* d'A. Posse). Contínuament resemantitzat, el bosc tropical apareix a les produccions literàries i artístiques contemporànies sovint com un obstacle per a l'extensió del progrés i un territori a sotmetre (*La cautiva* d'E. Echevarría) o també com un poderós símbol de la singularitat americana (*Los pasos perdidos* d'A. Carpentier). Fins i tot la literatura infantil se l'ha apropiat (*La selva de Zonia*, de Juana Martínez-Neal). Si la mirada que se li dirigeix es manté en bona part occidental, la selva amazònica també es mostra avui com un espai viscut (podem pensar en la poesia ameríndia, amb A. Varela Tafur o A. Potiguara).

Davant els estralls de l'explotació forestal i la consciència de la fragilitat dels ecosistemes naturals, hem observat en les últimes dècades una superació i un desplaçament de visions antagòniques, a la llum de l'ecoliteratura, així com una forma de retorn a la terra, que es pot observar a Espanya (*El lenguaje de los bosques* de H. Larretxea) com també a l'Amèrica Hispànica (L. Sepúlveda) o a Guinea Equatorial. L'actualitat està marcada, doncs, per l'emergència d'un eco-artisme proteic (del qual l'obra poètica i plàstica de C. Vicuña, la novel·la

*La bastarda* de T.M. Obono o les publicacions d'obres relacionades amb el còmic de no-ficció dedicat al medi ambient, l'ecologia i els ecosistemes són bons exemples).

Des d'una perspectiva civilitzadora o ecocrítica, la temàtica del bosc permet introduir un enfocament renovat a les qüestions socioculturals i polítiques que travessen les nostres disciplines. El bosc, en les seves diverses variacions geoculturals, constitueix un dels objectes centrals de les reflexions que la història del medi ha anat desenvolupant des dels anys noranta. El bosc, la selva (com va proposar l'artista W. Lam en el seu famós llenç homònim de 1943), la jungla, són construccions socials, inseparables de la relació amb el món que Occident ha construït durant la seva expansió global. Des de la conquesta d'Amèrica s'hi han associat dues imatges colonials, encara avui significatives: la d'un vast magatzem de formes naturals ofertes per a l'extracció i apropiació (S. Boumediene) i la d'un espai de salvatgisme que amenaça l'ordre simbòlic, demanant així la seva domesticació (M. Taussig). La creació d'espais despoblades i santuaris, primer als Estats Units (creació de Yellowstone el 1870) i després a tot el continent, no implica necessàriament una ruptura amb aquest sistema de representació: la fantasia de virginitat que evoca és per si mateixa l'expressió d'un "colonialisme verd" que produeix simètricament zones de sacrifici –espais inhabitables– i espais esdevinguts verges –espais deshabitats–.

El tema del bosc també pot ser un punt d'entrada rellevant per abordar la resistència, les lluites de comunitats subalternes que han optat per refugiar-se als marges forestals per tal de fugir del sistema de treballs forçats i afluixar la corda de les estructures de dominació social. Com ho ha demostrat P. Clastres, el bosc tropical ha produït formes acèfales de govern a tot Amèrica. Des de territoris autònoms administrats per esclaus fugitius, fins a comunitats autònomes zapatistes en lluita, la història moderna i contemporània dels boscos és també la història de les múltiples formes de resistència dels subjectes subordinats.

Els treballs de l'antropologia americanista més recent proporciona eines analítiques rellevants per entendre el bosc com una xarxa relacional complexa. Bo i qüestionant la perspectiva naturalista i les seves implicacions polítiques, aquests treballs han posat de manifest la pluralitat de maneres de relacionar-se amb la natura (P. Descola, E. Viveiros de Castro, D. Kopenawa, B. Albert). L'antropologia amazònica, en particular, s'ha aplicat per destacar les cosmologies que rebutgen, en la seva relació concreta amb el seu entorn, la compartició de la natura i la cultura, i aprehèn el món dels éssers forestals, – humans i no humans –, – vius i no vius –, com un contínuum cultural i polític integral. Com ho demostren les pel·lícules *El abrazo de la serpiente* de C. Guerra o *Selva trágica* de Y. Olaizola, les arts visuals exploren aquests modes relacionals de percepció del món. Perquè els boscos, com ho ha suggerit l'etnosemiòtic E. Kohn, també són "bons per pensar perquè pensen si mateixos".

Finalment, des d'una perspectiva lingüística, reconeixem de seguida l'enigma del bosc que es resisteix a ser traduït: *selva*, *jungla*, *forest*, *bosc*, o fins i tot el mot castellà *monte*, suggereixen els matisos d'una realitat difícil d'entendre i anomenar. J. B. Ntakirutimana i A. Kabano recorden que l'ecolingüística és “una disciplina lingüística relativament recent que considera les llengües com a entitats vives, essencials per a la vida i la supervivència de l'ecosistema sociocultural universal”. Particularment present en les recerques en lingüística realitzades al Brasil (destaquem l'existència d'una revista intitolada *Ecolinguística. Revista brasileira de ecologia e linguagem*), l'enfocament ecolingüístic permetria considerar la llengua en la seva vinculació amb el seu entorn, des d'una perspectiva descriptiva o més prescriptiva. També seria

una oportunitat per abordar els vincles entre llengua i intimitat (parlar d'un mateix i del seu entorn), entre llengua i minoria, entre llengua i zones rurals i, per tant, indirectament, per reflexionar sobre la llengua com a eina dels grups dominants o com a arma de globalització o individuació, de replec en el seu propi entorn. Aquesta reflexió es podria estendre al discurs sobre el medi ambient i la defensa de la biodiversitat. Obrint aquesta perspectiva als discursos polèmics, als discursos militants o a qualsevol altra forma de discurs, la reflexió podria centrar-se en plantejaments pragmàtics, sociolingüístics i lexicològics en el sentit ampli del terme. També es podria desenvolupar un enfocament a partir d'aquestes reflexions sobre la llengua, sobretot bo i tractant les temàtiques relacionades amb el desenvolupament del turisme en zones rurals i forestals, la indústria forestal, l'ecologia, el medi ambient i les solucions durables.

En definitiva, com dir, transcriure, dibuixar, filmar, cantar, imaginar el bosc? Quines són les característiques i els mètodes de representació dels boscos del món hispà i portuguès, rics en els seus àmbits català, basc, gallec, tupi-guaranòfon, bantú... Ens proposem, doncs, abordar de manera transdisciplinària i sobre èpoques molt diverses boscos, arbres, arrels, garrigues, i altres elements selvàtics, entre la Península Ibèrica i les Amèriques (des d'una perspectiva transatlàntica o en la relació nord/sud), entre allò literalment i figurat, entre Natura i Cultura, entre Edèn i Infern, entre ecologia i desenvolupament... i tot plegat des de diverses disciplines com, entre altres, la literatura, la lingüística, la civilització, la història, les arts, la filosofia o la sociologia.

### Bibliografia indicativa

- Aínsa Fernando, "El topos de la selva", in *Del Topos al Logos. Propuestas de Geopoética*, Madrid, Iberoamericana, 2006, pp. 51-109.
- Alonso Carlos J., "Civilización y barbarie", *Hispania*, vol. 72, n°2, 1989, pp. 256-283.
- Alvaredo Vega Óscar, "Danzas del bosque: la exploración de un espacio de fantasía", *Revistas UCR*, Editorial Universidad de Costa Rica, 2019. <https://revistas.ucr.ac.cr/index.php/estudios/article/view/36268>
- Álvarez Cáccamo Celso, "Da biolinguística à ecolinguística: um câmbio de paradigma necessário", *A Trabe de Ouro* 18 (1994), pp. 205-212.
- Antonucci Fausta, *El salvaje en la Comedia del Siglo de Oro. Historia de un tema de Lope a Calderón*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2005. URL : <https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcdv1v7>
- Bachelard Gaston, *La Poétique de l'espace*, Paris, PUF, 1957.
- Baile López Edouard, Rovira-Collado José & Caraballo Laura, Introducción al dossier monográfico "Cambio climático, biodiversidad y ecología en el cómic", *CuCo, Cuadernos De cómic* (17), 2021, pp. 7-12.
- Berque Augustin, "Le rural, le sauvage, l'urbain", *Études rurales*, 2011/1, n°187, p. 51-52.
- Bertin-Elisabeth Cécile, "La forêt : un espace privilégié de la barbarie et de l'itinérance – Le cas de *Canaima*", *Écosystèmes forestiers des Caraïbes*, Paris, Karthala, 2009, p. 523-546.
- Bonvalot Anne-Laure, "La guerra de los mundos en algunas ficciones del Antropoceno: Aгонística ambiental y poéticas de la habitabilidad", *Ecozon@*, vol. 8, n°1, 2017, pp. 98-112.

- Boumediene Samir, *La Colonisation du savoir. Une histoire des plantes médicinales du "Nouveau Monde" (1492-1750)*. Éditions des Mondes à faire, Vaulx-en-Velin, 2016.
- Chalvet, Martine, *Une histoire de la forêt*, Paris, Seuil, L'univers historique, 2011.
- Clastres Pierre, *La Société contre l'État*, Paris, Éditions de Minuit, 1974.
- Collot Michel, *La Pensée-paysage*, Arles, Actes Sud / Versailles, ENSP, 2011.
- Corvol Andrée, *L'Arbre en Occident*, Paris, Fayard, 2000.
- Coutrot Thomas, "Lula, le social et l'écologie", *Mouvements*, vol. 4, n°60, 2009, p. 138-144.  
<https://www.cairn.info/revue-mouvements-2009-4-page-138.htm>
- Crosby Alfred W., *The biological expansion of Europe, 900-1900*, Cambridge University Press, 1986.
- Cubero Salmerón José Ignacio, "Los paisajes de la selva", *Paisaje vivido, paisaje estudiado: miradas complementarias desde el cine, la literatura, el arte y la ciencia*, 2008, pp. 229-238.
- Dagicour Ombelyne, "Géopolitique de l'Amazonie", *Politique étrangère*, 2020/1 (Printemps), p. 135-146. URL :  
<https://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2020-1-page-135.htm>
- Del Molino Sergio, *La España vacía*, Madrid, Alfaguara, 2016.
- Descola Philippe, *Par-delà nature et culture*, Paris, Gallimard, 2005.
- Escobar Arturo, *Sentipensar con la Tierra. Nuevas lecturas sobre desarrollo, territorio y diferencia*, Medellín, Ediciones Universidad Autónoma Latinoamericana, 2014.
- Ferreira de Castro, José Maria, *A selva*, 1930.
- Flys-Junquera Carmen & Marrero Henríquez José Manuel, *Ecocríticas: literatura y medio ambiente*, Madrid, Iberoamericana, 2010.
- Forte Diego L., "Ecolingüística y la nueva lucha de clases: contra la especie dominante", *Pensamiento al margen, Revista digital de ideas políticas*, n°12, 2020, pp. 90-102.
- Gardies André, *L'Espace au cinéma*. Paris, Méridiens Klincksieck, 1993.
- Gumilla José (Père), *El Orinoco ilustrado, historia natural, civil y geográfica de este grande río y de sus caudalosas vertientes*, 1741.
- Honório do Couto Hildo, *Ecolingüística*, Universidade de Brasília. URL :  
[http://www.ecoling.unb.br/images/3\\_Ecolingustica.pdf](http://www.ecoling.unb.br/images/3_Ecolingustica.pdf)
- Humboldt Alexandre (von), *Viaje a las regiones equinociales del Nuevo Continente hacia 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 y 1804 por Alejandro de Humboldt y A. Bonpland* (1816), chapitres XXII, XXIII et XXIV).
- Kohn Eduardo, *Comment pensent les forêts : vers une anthropologie au-delà de l'humain*, Bruxelles, Zones Sensibles, 2017.
- Kopenawa Davi & Albret Bruce, *La Chute du ciel. Paroles d'un chaman yanomami*, Paris, Plon (Terres humaines), 2010.
- Laffont, Georges-Henry, Gautier Arlette, Martouzet Denis, Chamerois Gilles et Bernard Nicolas (dir.), *L'espace du Nouveau Monde, Mythologies et ancrages territoriaux*, PUR, Rennes, 2018.
- Le Tourneau François-Michel, "Le Brésil et ses Indiens : une réconciliation impossible ?", *ÉchoGéo*, juill-sept. 2017, n°41. URL : <https://journals.openedition.org>
- Legoff Jacques, "Le désert-forêt", *L'Imaginaire médiéval*, Paris, Gallimard, p. 59-75.
- León Hazera Lydia (de), *La novela de la selva hispanoamericana: Nacimiento, desarrollo y transformación, estudio estilístico*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1971.

- López-Ríos Santiago, “Sobre el lobo y el bosque en la literatura castellana del siglo XV”, in Courcelles Dominique (de) (dir.), *Nature et paysage. L'émergence d'une nouvelle subjectivité à la Renaissance*, Paris, École Nationale des Chartes, 2006, p. 11-28.
- Melin Hélène, “Le dualisme nature/culture à l'épreuve du paysage. Regard sur l'industrie comme un élément du paysage naturel”, *Sociétés*, 2010/3, n°109, p. 11-24. URL : <https://www.cairn.info/revue-societes-2010-3-page-11.htm>
- Meyran Daniel (dir.), *La Représentation de l'espace hispano-américain : Los Pasos Perdidos de Alejo Carpentier et La Vorágine de José Eustasio Rivera*, Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan (Marges), 2002.
- Ordóñez Díaz Leonardo, *Ríos que cantan, árboles que lloran: Imágenes de la selva en la narrativa hispanoamericana*, Universidad de Rosario/Universidad de los Andes, Bogotá, 2021.
- Ortega Ernesto, “La selva y el cine”, *Omnibus*, n°19, Año IV, febrero 2008. URL : <https://www.omni-bus.com/n19/cineselva.html>
- Resinger Hildegard, “Ecolingüística para la traducción”, in Pegenaute L., Decesaris J., Tricás M. & Bernal E. [eds.], *Actas del III Congreso Internacional de la Asociación Ibérica de Estudios de Traducción e Interpretación. La traducción del futuro: mediación lingüística y cultural en el siglo XXI. Barcelona 22-24 de marzo de 2007*, Barcelona, PPU, 2008, vol. n° 2, pp. 139-151. URL : [http://www.aiet.eu/pubs/actas/III/AIETI\\_3\\_HR\\_Ecolinguistica.pdf](http://www.aiet.eu/pubs/actas/III/AIETI_3_HR_Ecolinguistica.pdf)
- Rostain Stéphen, *La Forêt vierge d'Amazonie n'existe pas*, Paris, Le Pommier, 2021.
- Ruiz-Valdepeñas Henar Pascual & Guerra Velasco Juan Carlos, “Civilizando la selva: capital, espacio y negocio forestal en la antigua Guinea continental española, c. 1926-1936”, *Historia agraria*, n°72, agosto 2017, pp. 135-166.
- Sarmiento Domingo Faustino, *Civilización y barbarie* (1845).
- Sebastián Amarilla José María & Uriarte Ayo Rafael (eds.), *Historia y economía del bosque en la Europa del Sur (siglos XVIII-XX)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Seminario de Historia Rural, 2003.
- Sempértegui Andrea, “La selva viviente como selva política: prácticas de hacer-selva en la lucha de las Mujeres Amazónicas en Ecuador”, *Antropologías Del Sur*, 9/17, 2022, pp. 147-167. URL : <https://doi.org/10.25074/rantros.v9i17.2150>
- Taussig Michael, *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man: A Study in Terror and Healing*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- Touam Bona Dénèm, *Sagesse des lianes*, Paris, Post-éditions, 2021.
- Unigarro Caguasango Daniel Esteban, *Los límites de la triple frontera amazónica: encuentros y desencuentros entre Brasil, Colombia y Perú*, Universidad Nacional de Colombia, 2017.
- Vargas Pizarro Maureen, *Danzas del bosque*, San José, Editorial Costa Rica, 2014.
- Vidalou Jean-Baptiste, *Êtres forêts. Habiter des territoires en lutte*, Paris, Zones, 2017.
- Viveiros de Castro Eduardo, *Métaphysiques cannibales, Lignes d'anthropologie post-structurale*, Paris, PUF, Paris, 2009.
- Westphal Bertrand, *La Géocritique mode d'emploi*, Limoges, Presses Universitaires de Limoges (Espaces Humains), 2000.
- Yáñez Velasco Marcos, *El bosque literario. Genealogía de un paisaje simbólico*, tesis doctoral Universitat Pompeu Fabra, 2018.

Zimmermann Klaus, “La construcción ecolingüística del contacto de lenguas (español y lenguas amerindias)”, *Variación lingüística y contacto de lenguas en el mundo hispánico*, Vervuert Verlagsgesellschaft, 2019. URL : <https://doi.org/10.31819/9783865279095-016>

El congrés tindrà lloc els dies 5, 6, 7 i 8 de juny de 2023 a la Universitat de Limoges. Les propostes de comunicació (títols i resums) s’han d’enviar a l’adreça [congres-shf-24@unilim.fr](mailto:congres-shf-24@unilim.fr) abans del 15 de setembre 2023. S’hi acompanyarà una biodata de 5-6 línies (cognom, nom, afiliació universitària i/o científica, temes de recerca i les publicacions més significatives).

Es donarà una resposta a cada sol·licitud abans de finals de novembre de 2023.

Comitè de organització: Cécile Bertin-Elisabeth, Diane Bracco, Philippe Colin, Aurore Ducellier, Thomas Faye, Sonia Fournet-Pérot, Gladys Gonzalez et Marie-Caroline Leroux.